

आयुर्वेद - खंड २७

मूत्रवहनसंस्थेच्या विकारांवर आयुर्वेदीय उपचार

मराठी (Marathi)

लेखक

डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत बाळाजी आठवले

(एम्.डी. [पीडिअॅट्रिक्स], डी.सी.एच्., एफ्.ए.एम्.एस्.)

(‘संतपद’ वा ‘गुरुपद’ म्हणजे ७० टक्के, ‘सद्गुरुपद’ म्हणजे ८० टक्के, ‘परात्पर गुरुपद’ म्हणजे ९० टक्के, तर ‘ईश्वर’ म्हणजे १०० टक्के आध्यात्मिक पातळी !)

डॉ. कमलेश वसंत आठवले

(एम्.डी. [पीडिअॅट्रिक्स], डी.एन्.बी., एम्.एन्.ए.एम्.एस्.,
एफ्.ए.ए.पी. [पीडिअॅट्रिक्स अँड निओनेटॉलॉजी] [अमेरिका])

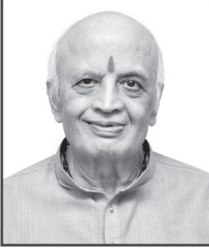

सनातन संस्था

卐 सनातनचे आयुर्वेदीय ग्रंथ 卐

वाचा, आचरणात आणा आणि रोग मुळापासून घालवा !

लेखकांचा परिचय

डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत बा. आठवले

एम्.डी. (पीडिअॅट्रिक्स), डी.सी.एच्.,

एफ्.ए.एम्.एस्. अन् 'सनातन संस्थे'चे २७ वे संत

डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत बाळाजी आठवले हे एक प्रख्यात बालरोगतज्ञ होते. वर्ष १९५९ मध्ये त्यांनी मुंबई येथील 'लोकमान्य टिळक महानगरपालिका रुग्णालया'त बालरुग्ण विभागाचा आरंभ केला. या विभागात १९६० ते १९९० ही एकतीस वर्षे ते 'विभागप्रमुख' आणि 'प्राध्यापक' होते. १९८० मध्ये बँकॉक येथे झालेल्या 'पर्यायी पारंपारिक वैद्यकशास्त्राच्या आंतरराष्ट्रीय परिषदे'चे ते अध्यक्ष होते. १९९६ मध्ये त्यांना 'आयुर्वेदविषयीच्या ग्रंथांचे सर्वश्रेष्ठ लेखक' हा आंतरराष्ट्रीय पुरस्कार मिळाला. त्यांना २००१ मध्ये 'आयुर्वेद अँड हिपॅटिक डिसऑर्डर्स' या विषयावरील आंतरराष्ट्रीय परिसंवादामध्ये 'जीवनगौरव' पुरस्कार, तर २०१२ मध्ये 'इंडियन अकॅडेमी ऑफ पीडिअॅट्रिक्स'द्वारा 'जीवनगौरव' पुरस्कार मिळाला.

१. साधकत्वापासून शिष्यत्वापर्यंतचा प्रवास

१ अ. निःस्वार्थी वृत्ती आणि त्याग हे साधनेला आवश्यक असणारे गुण अंगी असणे : डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत आठवले यांनी १९८० पासून अध्यात्मातील उच्च तत्त्वविचार लिहून ठेवणे चालू केले होते. रात्रीचा दिवस करून अत्यंत कष्टपूर्वक अर्जित केलेले अध्यात्मातील हे विपुल ज्ञानभांडार त्यांनी १९९० मध्ये 'सनातन संस्थे'ची स्थापना झाल्यावर सनातनच्या ग्रंथांसाठी निःस्वार्थीपणे अर्पण केले. ते संत होण्याच्याही आधी त्यांनी केलेला हा त्याग त्यांची 'साधना' व 'साधकत्व' दर्शवतो. त्यांच्या या लिखाणामुळे आता सनातनचे ग्रंथ खऱ्या अर्थाने परिपूर्ण होत आहेत.

१ आ. 'सनातन संस्था' या आंतरराष्ट्रीय कीर्तीच्या आध्यात्मिक संस्थेचे संस्थापक, थोर संत आणि त्यांचे लहान बंधू सच्चिदानंद परब्रह्म डॉ. जयंत बाळाजी आठवले यांचे शिष्यत्व त्यांनी वर्ष २००४ पासून स्वीकारले.

२. संतपदी विराजमान !

मार्गशीर्ष शुक्ल पक्ष चतुर्थी, कलियुग वर्ष ५११४ (१६.१२.२०१२) या दिवशी ईश्वराप्रतीचा भाव, तीव्र तळमळ, जिज्ञासू वृत्ती आणि विनम्रता या गुणांमुळे ते संतपदी विराजमान झाले ! प्रत्येक जीव त्याच्या एखाद्या साधनामार्गानुसार साधना करून अंतर्मुखता आणि आध्यात्मिक प्रगती साधत संतपदाकडे वाटचाल करतो अन् संतपदावर विराजमान होतो; मात्र डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत आठवले यांनी रुग्णसेवेद्वारे कर्मयोग, ग्रंथलिखाणाद्वारे ज्ञानयोग, साधनेद्वारे भक्तीयोग आणि गुरुकृपायोग आचरून संतपद प्राप्त केले.

३. देहत्यागापर्यंत सनातनच्या कार्यासाठी सेवारत

डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत आठवले सनातनच्या कार्यात शेवटपर्यंत सेवारत होते. सनातनच्या आश्रमात मिळालेल्या दैवी कणांविषयी कळल्यावर त्यांनी सर्व विषय जिज्ञासेने जाणून घेतला आणि या विषयावर वैज्ञानिक दृष्टीकोनातून संशोधन कसे करू शकतो, याचे परिश्रमपूर्वक चिंतन करून त्यासंदर्भातील उपायही सुचवले.

कार्तिक शुद्ध पक्ष सप्तमी, कलियुग वर्ष ५११५ (१.११.२०१३) या दिवशी, म्हणजे वयाच्या ८० व्या वर्षी वैद्याचार्य सद्गुरु वसंत आठवले यांनी देहत्याग केला.

डॉ. कमलेश वसंत आठवले

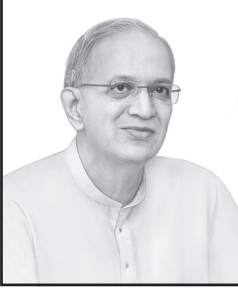
एम्.डी. (पीडिअॅट्रिक्स),

डी.एन्.बी., एम्.एन्.ए.एम्.एस.; एफ्.ए.ए.पी.

(पीडिअॅट्रिक्स अँड निओनेटॉलॉजी) (अमेरिका).

या ग्रंथाचे दुसरे लेखक डॉ. कमलेश आठवले हे डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत आठवले यांचे सुपुत्र आहेत. ते बालरोगतज्ञ अन् नवजात शिशुरोगतज्ञ असून सध्या अमेरिकेतील ड्यूक युनिव्हर्सिटी मेडिकल सेंटरमध्ये नवजात शिशु रोगतज्ञ म्हणून कार्यरत आहेत. या व्यतिरिक्त ते 'नॅश जनरल' नामक रुग्णालयाच्या नवजात शिशु चिकित्सा-विभागाचे संचालक आहेत.

सनातन संस्थेचे संस्थापक सच्चिदानंद परब्रह्म डॉ. जयंत आठवले यांचे अद्वितीय कार्य अन् वैशिष्ट्ये यांचा संक्षिप्त परिचय

१. अध्यात्मप्रसारार्थ 'सनातन संस्थे'ची स्थापना
२. धर्माधिष्ठित हिंदु राष्ट्राच्या (ईश्वरी राज्याच्या) स्थापनेचा उद्घोष आणि कार्याभिर्भ (वर्ष १९९८)
३. शीघ्र ईश्वरप्राप्तीसाठी 'गुरुकृपायोग' या साधनामार्गाची निर्मिती : गुरुकृपायोगानुसार साधना करून २०.९.२०२४ पर्यंत १२८ साधक संत झाले, तर १,०४३ साधकांची संतत्वाच्या दिशेने वाटचाल चालू.
४. देवता, साधना, आचारधर्मपालन, आदर्श राष्ट्ररचना, धर्मरक्षण आदी विविध विषयांवर विपुल ग्रंथ-निर्मिती
५. शारीरिक, मानसिक, तसेच वाईट शक्तींच्या त्रासांवरील उपायपद्धतींविषयी संशोधन
६. आचारपालनातील कृती, धार्मिक कृती आणि बुद्धीअगम्य घटना यांचे वैज्ञानिक उपकरणांद्वारे संशोधन
७. चित्रकला, संगीत, नृत्य आदींच्या सात्त्विक सादरीकरणाविषयी संशोधन
८. हिंदुत्वनिष्ठ नियतकालिक 'सनातन प्रभात'चे संस्थापक-संपादक
९. 'हिंदु राष्ट्रा'च्या स्थापनेसाठी संत, संप्रदाय, हिंदुत्वनिष्ठ आदींचे संघटन आणि त्यांना दिशादर्शन !
१०. भीषण आपत्काळ आधीच ओळखून त्या काळात जीवितरक्षणासाठी उपयुक्त ठरणारे मार्गदर्शन आणि ग्रंथ
११. भारतीय संस्कृतीच्या जागतिक प्रसारार्थ 'भारत गौरव पुरस्कार' देऊन फ्रान्सच्या संसदेत सन्मान (५ जून २०२४)

(संपूर्ण परिचयासाठी वाचा - www.Sanatan.org)

अनुक्रमणिका

卐 मनोगत	१३
प्रकरण १. मूत्रवहसंस्थेची रचना आणि कार्य	१४
१. आयुर्वेदाप्रमाणे मूत्रवहसंस्थेची रचना आणि कार्य	१४
२. मूत्रपिंडांचे कार्य कसे चालते ?	१४
३. मूत्राशयाचे कार्य काय ?	१७
४. मूत्रमार्गाच्या कार्याचे नियमन	१७
५. मूत्रसंस्थेची कार्ये	१७
प्रकरण २. मनुष्य आणि प्राण्यांचे मूत्र	१८
१. गुणदोष आणि रोगांत उपयोग	१८
प्रकरण ३. आयुर्वेदीय मूत्रपरीक्षा	२१
१. दोष, रंग आणि गुणधर्म	२१
२. रोगांमध्ये लघवीचा रंग	२२
३. रोगाची साध्यासाध्यता	२२
४. तेलाचा थेंब कुठल्या दिशेला पसरतो, त्यावरून रोगाची साध्यासाध्यता	२२
५. तेलाच्या थेंबाचा आकार आणि दोषवृद्धि आणि साध्यासाध्यता	२३
प्रकरण ४. मूत्रसंस्थेचे रोग – सामान्य माहिती	२४
१. मूत्रसंस्थेचे रोग होण्याची कारणे	२४
२. मूत्रपिंड आणि मूत्रमार्ग यांत बिघाड झाल्याची लक्षणे	२४
३. मूत्रवृद्धि (लघवीचे प्रमाण वाढणे)	२५
४. मूत्रक्षय (लघवीचे प्रमाण कमी होणे)	२५
५. उन्हाळ्यात, डीहायड्रेशनमध्ये आणि जास्त ताप आला असता लघवी कमी प्रमाणात का होते ?	२५

६. परीक्षेपूर्वी किंवा मुलाखतीपूर्वी आपल्याला जास्त वेळा लघवीला का जावे लागते ?	२५
७. काही मुले लघवी करतांना का रडतात ?	२६
८. काही मुलांची जमिनीवर झालेली लघवी सुकल्यानंतर तिथे पांढरा थर का जमा होतो ?	२६
९. लाल रंगाची लघवी होण्याची कारणे काय आहेत ?	२६
१०. लहान मुलांत मूत्रपिंडांचे कोणते विकार आढळतात ?	२७
११. शरीरावर सूज येण्याची कारणे कोणती ?	२७
१२. मूत्रातीत (बराच वेळ लघवी न केल्याने मूत्राशयात लघवी तुंबणे)	२८
१३. मूत्रशुक्र (लघवीतून शुक्र (वीर्य) येणे)	२८
१४. वारंवार लघवी होणे	२८
१५. लघवी बंद होणे (लघवी न होणे)	२८
१६. रात्री लघवी गादीत होणे	२९
प्रकरण ५. मूत्रकृच्छ्र	३०
१. लक्षणे	२. कारणे
३. मूत्रकृच्छ्राचे प्रकार	
अ. वातज	आ. पित्तज
इ. कफज	ई. सान्निपातिक
उ. शुक्रज	ऊ. पुरीषज
ए. अभिघातज / शल्यज	ऐ. रक्तज
ओ. अश्मरीज	औ. शर्कराज
४. मूत्रकृच्छ्रावरील सामान्य चिकित्सा	
अ. चूर्ण	आ. रसपान
इ. क्वाथ (काढा)	ई. गोक्षुरकादि घृत

उ. लघवी तुंबल्यास	ऊ. लेप	४२
५. मूत्रपिंडासाठी बलदायक औषधे		४३
६. कर्मविपाक	७. दैवी चिकित्सा	४३
८. मूत्रकृच्छ्र (मूत्राघात) - आहार		४४
प्रकरण ६. अॅक्यूट ग्लोमेरुलोनेफ्रायटिस - आकस्मिक बस्तिशोथ		४५
१. उपचार		४५
२. आहार		४७
प्रकरण ७. नेफ्रॉटिक सिन्ड्रोम - दृढमूल बस्तिशोथ		४८
१. उपचार	२. आहार (पथ्य-अपथ्य)	४८
३. पंचकर्मचिकित्सा	४. दैवी चिकित्सा	५०
प्रकरण ८. मूत्रमार्गातील इन्फेक्शन - पायेलायटिस सिस्टायटिस		५१
१. पायेलायटिस, सिस्टायटिस - पूतिबस्ति		५१
२. आयुर्वेदीय उपाययोजना		५२
३. आहार (पथ्य-अपथ्य)		५३
प्रकरण ९. मूत्ररक्त - लघवीत रक्त येणे		५४
१. कारणे	२. उपचार	५४
३. आयुर्वेदीय उपचार	४. आहार (पथ्य-अपथ्य)	५४
प्रकरण १०. मूत्रमार्गाचे शस्त्रसाध्यरोग		५६
१. कारणे	२. वातकुंडलिका	५६
३. उपचार		५६
४. प्रोस्टेट ग्रंथीची वाढ		५७
५. करून पहाण्यासारखे आयुर्वेदीय उपचार		५७
प्रकरण ११. मूतखडा		५९
१. मूतखडे कसे तयार होतात ?		५९

मूत्रवहनसंस्थेच्या विकारांवर आयुर्वेदीय उपचार	११
२. मूतखडे होऊ नयेत म्हणून काय काळजी घ्यावी ?	५९
३. मूतखडा झाल्यास काय त्रास होतो ?	५९
४. वातप्रधान मूतखडा (अश्मरी) - कॅल्शियम ऑक्झलेट स्टोन	६०
५. पित्तप्रधान मूतखडा	६१
६. कफप्रधान मूतखडा	६१
७. शर्कराज मूतखडा	६२
८. शर्कराज आणि अश्मरी मूतखडा यांवरील सामान्य उपचार	६२
९. चूर्णे	६३
१०. कल्क	११. काढे
१२. क्षार	१३. सिद्ध तेल, तूप आणि दूध
१४. सिद्धयोग	६५
१५. कर्मविपाक आणि दैवी चिकित्सा	६५
१६. मूतखड्यावर पथ्य (उपयोगी आहार)	६५
१७. पंचकर्म	६७
१८. कोणत्या मूतखड्यामध्ये कोणता आहार वर्ज्य करावा ?	६७
प्रकरण १२. मूत्रशूल (बस्तिशूल), तूनी (रीनल कॉलिक)	६८
१. मूत्रशूलाची चिकित्सा	२. शूलशामक औषधे
३. बस्तिशूल	६९
४. मूत्रशूल आणि बस्तिशूल यांत आहार	७०
५. पंचकर्म	७०
प्रकरण १३. मूत्रपिंडाचे गळू - बस्तिविद्रधि, वृक्कविद्रधि	७१
१. लक्षणे	२. उपचारतत्त्वे
३. औषधे	४. आहार
प्रकरण १४. बस्तिगुल्म (हायड्रोनेफ्रोसिस, अटॉनिक ब्लॅडर)	७३
१. लक्षणे	२. उपचार
	७३

३. औषधे	४. मूत्रजठर (अटॉनिक ब्लॅडर)	७४
प्रकरण १५. मूत्रज उदावर्त (न्यूरोजनिक ब्लॅडर)		७५
१. कारणे	२. मूतखडा	७५
प्रकरण १६. मूत्रपिंड कार्यविघात (रीनल फेल्युअर)		७८
१. मूत्रपिंडे अधिक प्रमाणात बिघडल्याची लक्षणे कोणती ?		७८
२. मूत्रपिंडांचे काम स्थगित झाल्यास त्यावर काय उपाय योजतात ?		७८
३. डायालिसिस	४. रोपण (ट्रान्सप्लॅन्ट)	७९
५. आयुर्वेदीय उपचार	६. वातप्रधान मूत्रपिंडांचे रोग	७९
७. पित्तप्रधान मूत्रपिंडांचे रोग	८. कफप्रधान मूत्रपिंडांचे रोग	८०
९. त्रिदोषज	१०. लाक्षणिक उपचार	८०
११. युरीमियामध्ये आहार		८२
प्रकरण १७. मूत्रसंस्थेवर कार्य करणारी औषधे आणि आहारतत्त्वे		८३
१. मूत्रपिंडाचे (किडनीचे) विकार - आहारतत्त्वे		८५
卐 प्रस्तुत ग्रंथाचे अध्यात्मशास्त्रीय परिभाषेतील सार !		८९

परात्पर गुरु डॉ. जयंत आठवले यांच्या उपाधीविषयीचे विवेचन !

थोर महर्षींनी सहस्रो वर्षांपूर्वी नाडीपट्ट्यांमध्ये भविष्य लिहून ठेवले आहे. या जीवनाडीपट्ट्यांच्या वाचनाच्या माध्यमातून महर्षी सनातन संस्थेला मार्गदर्शन करतात. १३.७.२०२२ पासून 'सप्तर्षी जीवनाडीपट्टी'च्या वाचनाच्या माध्यमातून सप्तर्षींनी आज्ञा केल्याप्रमाणे परात्पर गुरु डॉ. आठवले यांना 'सच्चिदानंद परब्रह्म' ही उपाधी लावण्यात येत आहे. असे असले, तरी त्यापूर्वीच्या लिखाणात किंवा आताही साधक लिहून देत असलेल्या लिखाणात त्यांनी 'प.पू.' किंवा 'परात्पर गुरु' अशी उपाधी वापरली असेल, तर ती तशीच ठेवली आहे. F (DrV-Nav)

शरिरातील वायूरूप मळ फुफ्फुसांद्वारे वातावरणात सोडले जातात, द्रवरूप मळ लघवीद्वारे आणि घनरूप मळ शौचाद्वारे शरीराबाहेर सोडले जातात. आपण खाल्लेल्या अन्नातील कार्बोहायड्रेट्स आणि स्निग्धपदार्थ यांचे ऊर्जेत रूपांतर झाल्यावर कार्बन डायॉक्साइड वायू अन् पाणी हे मळरूपाने बाकी (शिल्लक) रहातात; परंतु अन्नातील प्रथिनांपासून पेशींतील घटक आणि ऊर्जा निर्माण झाल्यानंतर युरिआ, युरिक ॲसिड इत्यादी मळ केवळ मूत्रपिंडांतून लघवीवाटेच शरिरातून बाहेर पडू शकतात.

मूत्रपिंडांचे कार्य नीट न झाल्यास लघवीचे प्रमाण घटते आणि शरिरात मळ साठतात. जास्त प्रमाणात मळ साठल्यास सर्व पेशींच्या कार्यात अडथळा येतो आणि रोग्याची शुद्ध हरपते. सध्या डायलिसिस करून रक्तातील मळांचे प्रमाण घटवता येते. परत परत डायलिसिस करून रोगी जगवता येतो. दोन्ही मूत्रपिंडे निकामी झाल्यास अपघातात मृत्यू पावलेल्या माणसाच्या निरोगी मूत्रपिंडांचे रोपण (ट्रान्सप्लॅन्ट) रोग्याच्या शरिरात करता येते. आयुर्वेदाने गोमूत्राच्या गुणधर्माचा अभ्यास करून त्याचा औषध म्हणून उपयोग केला आहे.

या ग्रंथात मूत्रपिंड, मूत्राशय आणि मूत्रमार्गाच्या विकारांचे विवेचन केले आहे. मूत्रमार्गाचे विकार झालेले रोगी, वैद्यकीय विद्यार्थी तसेच वैद्य अन् डॉक्टर यांना हा ग्रंथ उपयोगी पडेल. सर्वांनाच आपला मूत्रमार्ग आणि मूत्रपिंडे निरोगी कशी राखावीत, याचे मार्गदर्शन होईल. सर्वांची मूत्रसंस्था निरोगी होऊन सर्वांना दीर्घायुष्य आणि आरोग्य प्राप्त होवो, हीच वरुणदेवतेला प्रार्थना ! - लेखक

टीप : ग्रंथातील काही सूत्रांच्या शेवटी मराठी किंवा इंग्रजी अक्षरांत संकेतांक वा सांकेतिक चिन्हे कार्यालयीन सोयीसाठी दिली आहेत. त्यांचा लिखाणाशी संबंध नाही. काही अपरिहार्य कारणांमुळे काही संकेतांक इंग्रजीत ठेवले आहेत.